

عنوان: عوامل زمینه ساز جدال احسن از منظر روایات

سعیده کرماجانی^۱

چکیده

در نوشتار حاضر که به روش کتابخانه ای و توصیفی گردآوری شده است، مروری بر انواع جدال و جدال احسن شده است. در ابتدا تعریفی از جدال ارائه شده است که تعارضی با احسنی که در قرآن کریم آمده است، نداشته باشد. جدال به معنای گفتگوی همراه با نزاع به نیت و قصد چیرگی بر طرف مقابل می باشد که اگر به منظور اثبات حق یا باطل و بدون مرتکب شدن فعل حرام صورت گیرد؛ حسن و در غیر این صورت جدال باطل است. هر گاه جدال حسن همراه با رعایت مکارم اخلاقی باشد، یعنی نرمی و لطافت در مقابل تندخویی و خشونت، تواضع و فروتنی در برابر تکبر و خودرأیی باشد، جدال احسن است و سپس به بررسی عوامل زمینه ساز جدال احسن و باطل از دیدگاه آیات و روایات پرداخته شده است.

کلید واژگان: جدال، احسن، زمینه جدال، باطل

^۱ طلبه سطح ۲، حوزه ریحانه النبی (س) ملارد saeedehKermajane@gmail.com

مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است و بهترین راه ارتباط با دیگران، گفتگو کردن است که گاهی به بحث و مجادله کشیده می شود و این گفتگو نه تنها باعث دوستی، همبستگی و روشن شدن نمی شود، بلکه ایجاد کینه و دشمنی می کند و همه این ها بخاطر عدم آگاهی از روش های درست گفتگو و جدال است. بنابراین باید با جدال و عوامل زمینه ساز آن آشنا شویم تا در بحث ها و گفتگوها دچار جدال حرام نشویم و با آن مقابله کنیم.

برخی از مفسرین هم در تفسیرهای ترتیبی خود به تفسیر آیات مربوط به جدال پرداخته اند.

آیت الله مکارم شیرازی در کتاب تفسیر موضوعی خود با نام اخلاق در قرآن در یک فصل مستقل در این باره صحبت کرده اند.

جدال و مشتقات آن ۲۸ بار در قرآن آمده است که در اکثر موارد در رابطه با جدال باطل به کار رفته و از آن نهی شده است. اغلب روایات معصومین علیهم السلام نیز در نهی از جدال حرام و زمینه ها و عواقب ناشی از آن است.

در کتاب های اخلاقی مثل معراج السعاده و اخلاق بشر، جدال را به عنوان یکی از اخلاق های مذموم آورده است که منظور از آن جدال باطل است.

جدال احسن یا مناظره مثبت ابزاری مهم برای رسیدن به حقیقت و فهم عمیق تر مسائل است این جدال هدفش روشن شدن موضوعات با حفظ احترام طرفین می باشد هدف اصلی در این نوع جدال پیروزی بر حریف نیست بلکه رسیدن به درک مشترک و روشن تر از موضوع مورد بحث می باشد.

مفهوم شناسی

یکی از واژه‌هایی که لازم است در این بخش به بررسی مفهوم آن پرداخته شود، واژه جدل است. در مفردات راغب جدل به معنای گفتگوی همراه با نزاع به نیت چیرگی بر طرف مقابل آمده است.^۱ علامه طباطبایی می‌فرماید: جدال عبارت است از دلیلی که صرفاً برای منصرف کردن خصم از آن چه که بر آن نزاع می‌کند، به کار رود. بدون آن که خاصیت روشنگری حق را داشته باشد^۲ با توجه به آیه ۱۲۵ سوره نحل^۳ که خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله را امر به جدال احسن نموده، جدال مطلق را نمی‌توانیم طوری تعریف کنیم که داری بار منفی باشد. زیرا در این صورت برای تعریف جدال احسن که خداوند امر کرده، دچار تناقض می‌شویم. علامه مصطفوی می‌فرماید: مجادله و جدال عبارت است از ادامه دادن در کلام و سخن برای تثبیت نظر خود در مقابل طرفی که خصم است خواه نظر حق باشد یا باطل. منشأ جدال، حبّ نفس و خودخواهی باشد که خواسته خود را می‌خواهد مقدم بدارد.^۴ تعریف مصطفوی به دلیل اینکه منشأ جدال را حبّ نفس معرفی کرده، نمی‌تواند تعریف جدال به طور مطلق باشد. بلکه جدال باطل است و با توجه به آن، تعریف علامه طباطبایی دارای بار منفی نیست می‌تواند کامل‌ترین تعریف باشد. یعنی از مسلمات مورد قبول طرف مقابل استفاده کرده، ادعایش را رد می‌کنیم و ادعای خودمان را ثابت می‌کنیم.

تعریف اصطلاحی جدل

جدل دو قسم است: ۱. احسن ۲. غیر احسن
جدل احسن آن است که مقدمات آن از مشهورات عمومی تشکیل شود. عقاید مشهوری است که از لحاظ مصلحت عموم پسندیده و نیکو است.

^۱ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۸۹

^۲ طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۱۱، ص ۲۶۷

^۳ «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ.»

^۴ مصطفوی، ۱۳۸۰، ج ۱۱، ص ۲۵۹

طبق نظر ملاصدرا؛ فیلسوف شیعه، منظور از جدل تحصیل یقین نیست، بلکه الزام است. بنابراین ممکن است جدل به صورت استقرا و تمثیل باشد. جدل دو نوع است جدل احسن که از آن برای الزام مردم فاسد العقیده و منکر حقیقت استفاده می شود و جدل مذموم که از آن برای پابرجا نمودن باطن و پایمال کردن حقیقت استفاده می شود.

تعریف جدال احسن

علامه طبرسی گفته اند: جدال احسن یعنی با آنها خصومت و بحث کند و برتری خود را ثابت کند به طریق بهتر که از جرائم آن ها در گذری و آزادی که تو را کردند ننگری و در وظیفه خود کوتاهی نکنی

مجادله احسن آن است که تا بشود خصم را مجاب نموده و پذیرای سخن حق گرداند و به خاطر خیرخواهی و نفع رساندن با مدارا و نرمش انجام گیرد.^۱

در جوامع الجامع آمده است جدال احسن آن است که در برابر خشونت و تندی، نرمش کنید مگر ستمکاران یعنی کسانی که در دشمنی و عناد افراط می کنند.^۲

در تفسیر نور آمده است جدال نیکو آن است که در آن توهین و تحریک غلط احساسات نباشد.^۳

در تفسیر تبیان آمده است: یعنی آن ها را از تصمیم خودشان منصرف کنی، به طوری که در استدلال و عقیده خود از سخن حق منصرف نشوی و آرامش خود و ارفاق به آنان را رعایت کنی.^۴

تفسیر نور: جدال نیکو آن است که در آن توهین و تحریک غلط احساسات نباشد.^۵

همه تعریف های گفته شده مربوط به جدل است ولی هیچ کدام از مفسرین، جدال حسن را تعریف نکرده اند. فقط علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۱۲۵ سوره نحل فرموده اند: «جدال را هم به قید "بالتی هی احسن" مقید نموده است که برخی از جدال ها حسن و برخی دیگر احسن هستند ولی دیگر حُسن نیستند. ولی درباره ی جدال حسن چیزی نگفته اند. شاید بتوان گفت جدال حسن، جدالی است که به منظور اثبات حق یا خصم، بدون مرتکب شدن فعل حرام و با نیت خالص برای جلب رضای حق انجام شود و جدال احسن همراه با مکارم اخلاق است که پیامبر(ص) نیز برای تمام کردن مکارم اخلاق مبعوث شده اند.

^۱ طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۱۹، ص ۷۱

^۲ همان، ج ۵، ص ۸

^۳ قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۶، ص ۴۷۵

^۴ طوسی، ج ۸، ص ۲۱۴

^۵ قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۶، ص ۴۷۵

جدال احسن از نگاه مفسران

شیخ طوسی در تعریف جدال احسن می گوید روشی همراه با نرمی، وقار و سکینه که با پیروزی طرف حق به وسیله ارائه برهان و استدلال منطقی است.^۱

فخر رازی مفسر اهل سنت، ملاک جدال احسن را مسلم بودن مقدمات آن بیان کرده است.^۲

برخی مفسران دیگر با توجه به روایت پیامبر، اَمِرْنَا مَعَاشِرَ الْاَنْبِیَاءِ اَنْ لَكُمْ النَّاسَ عَلٰی قَدَرِ عُقُولِهِمْ. به پیامبران دستور داده شده است که با مردم به اندازه عقل آنها صحبت کنند، جدال احسن را تفسیر کرده اند که درخور فهم مخاطب باشد. یعنی طبق روایت پیامبر د خور فهم مخاطب با آن بحث و جدال شود.^۳

برخی منطقیان در تفسیر جدال احسن آورده اند جدال احسن آن است که برای الزام مردم فاسد العقیده و منکر حقیقت باشد و جدل غیر احسن یا مذموم آن است که برای پابرجا نمودن باطل و پامال کردن حقیقتی به عمل آید.^۴

بعد از بررسی مفهوم جدال، لازم است به بررسی اهمیت جدال احسن و عوامل زمینه ساز جدال باطل و احسن پرداخته شود.

اهمیت جدال احسن

جدال احسن از دو نظر ارزشمند است:

۱. دعوت غیر مسلمان به اسلام و آگاهی دادن به مسلمانان غیر آگاه
 ۲. چاره اندیشی درباره مسائل اجتهادی-اخلاقی به این معنا که جدال احسن می تواند راهی برای رسیدن به دیدگاه مشترک در حل مسائل اخلاقی باشد.
- و برخی از دانشمندان اهمیت آن را در مواردی همچون تفاهم اجتماعی، دفاع از باورها و ارتباط در جامعه را عنوان کرده اند.^۵

^۱ طوسی، بیّنات، جلد ۶، ص ۴۴۰

^۲ فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۲۸۷

^۳ بشر، تفسیر القرآن کریم، ۱۴۱۰ق، ص ۲۷۸

^۴ گرامی، منطق مقارن، ص ۱۷۱-۱۷۰

^۵ علی زاده، اصول و روش های مناظره، ص ۷۵

عتیب البیان در تفسیر این آیه گفته است "مَنْ يُجَادِلْ فِي اللَّهِ" یعنی دعوایی است که بسیاری از کفار داشتند و شریک برای او قرار می دادند و می گفتند که ملائک را دختران خدا می دانستند و عزیز و عیسی را پسران خدا قرار می دادند.^۱

بسیاری از مناظرات؛ چه سیاسی و چه اجتماعی که بدون علم باشد باعث جدال حرام می شود.

۵. حق ستیزی

در آیه ۵۶ سوره کهف^۲ آمده است: «و ما پیامبران را جز مژده رسان و بیم دهنده نمی فرستیم، و آنان که کافرند به وسیله سخن باطل، ستیزه جویی و نزاع می کنند تا به وسیله آن حق را تباه کنند! و آیات من و عذاب هایی که به آن بیمشان داده اند، به مسخره گرفتند.»

علامه مصطفوی می فرماید مخالفین و کفار به وسیله سخنان بیهوده و باطل مجادله می کنند تا شما را از برنامه خودتان منحرف کنند و پای شما را بلغزانند.^۳ هدف کافران محو کردن حق است و ابزار کارشان جدال است.^۴

۶. انتقام جویی

بسیاری از مردم کینه های خود را در سینه پنهان می کنند و انتظار روزی را می کشند که بر دشمن پیروز شوند و برای اینکه آبروی طرف مقابل را ببرند و از او انتقام بگیرند و حسادت خود را اعمال کنند و مقام او را در نظر دیگران کم کنند، شروع می کنند به بحث همراه با توهین تا حسادت و کینه ای که در دلشان است آرام شود.^۵

همانطور که یکی از بزرگترین فضایل اخلاقی که رسیدن به آن کار آسانی نیست عفو و گذشت است، به هنگام قدرت و ترک انتقام جویی است و شتاب کردن برای انتقام یک گناه کبیره است و آیات زیادی در زمینه عفو

^۱ طیب ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۲۶۴

^۲ «وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا

^۳ مصطفوی ۱۳۸۰، ج ۱۳، ص ۲۵۷

^۴ قرائتی ۱۳۸۳، ج ۷، ص ۱۹۰

^۵ مکارم شیرازی ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۲۸۷

و بخشش داریم. مانند آیه ۱۹۹ سوره اعراف^۱ که خداوند در آن خطاب به پیامبر می فرماید: «عفو و گذشت را پیشه کن، و به کار پسندیده فرمان ده، و از نادانان روی بگردان».

هنگامی که انسان ببیند عفو و گذشت چه برکت های دنیوی و اخروی دارد و چه آبرو و عزتی را در بین خلق به او می دهد و انسان را از بسیاری از مشکلات زندگی اش رها می کند، قطعاً از این روش استفاده می کند.^۲

۷. تعصب های قومی و عقیدتی حزبی

کسانی که دارای تعصب های کورکورانه هستند و بر عقیده های باطل خود پافشاری می کنند، بدون توجه به استدلال های طرف مقابل، گرفتار جدال حرام می شوند. خداوند در آیه ۲۰ سوره لقمان^۳ می فرماید: «و برخی از مردم اند که همواره بدون هیچ دانشی [بلکه از روی جهل و نادانی] و بدون هیچ هدایتی و هیچ کتاب روشنی درباره خدا مجادله و ستیز می کنند.»

عوامل مؤثر بر جدال احسن

طبق نظر امامان شیعه عوامل مؤثر بر جدال احسن را می توان به موارد زیر تقسیم بندی نمود:

۱. عوامل علمی

به گفته برخی از اندیشمندان سهم فراوانی از گفتار و سیره امامان (ع) در جدل هایشان به صورت مستقیم یا غیر مستقیم است که باعث تثبیت و آگاهی بخشی معارف قرآن می شود. به گونه ای که امام صادق علیه السلام در تفسیر جدال احسن می فرماید: «منظور از جدال، جدال به وسیله آیات قرآن است.»^۴

برخی از دانشمندان هم استفاده از مبانی مشترک و منطقی را یکی از دلایل منطقی مناظره کننده در جدال احسن برشمرده اند.^۵

^۱ «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»

^۲ مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۴۲۹

^۳ «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُبِينٍ»

^۴ حویزی، تفسیر الثقلین ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۹۵

^۵ جلالی نوبری، جدال احسن از دیدگاه امام رضا (ع)، ص ۹۵

۲. عوامل اخلاقی

گروهی از عالمان اسلامی مباحث اخلاقی را از عوامل مؤثر در جدال احسن شمرده اند:

- رعایت ادب و اخلاق نیکو
- پرهیز از تعصب و پیروی از حق
- گفتار فصیح و رسا.^۱

۳. عوامل فردی

۳-۱. سعه صدر

در آیه ۱ سوره انشراح که آمده است: «آیا ما سینه گشاده به تو ندادیم؟»^۲

منظور از سعه صدر یعنی گشادگی روح. شخصی که سعه صدر دارد از یک همت عالی و اندیشه بلند برخوردار است و این سبب می شود هنگام بروز مشکلات، دور اندیشی و واقع نگری داشته باشد و بتواند در گفتار خویش تأمل داشته باشد.

۳-۲. تقوا

در آیه ۲ سوره طلاق آمده است: «هرکس که تقوای خدا را پیشه کند خداوند یک راه برای خروج از مشکلات و سختی ها برای او قرار می دهد.»^۳ کسی که تقوا داشته باشد زمانی که با این رفتارهای نابهنجار و ناعادلانه برخورد می کند، چون که روح خودش را از مرحله شیطانی عبور داده، به شکل عادلانه با آن برخورد می کند.

۴. عوامل اجتماعی

۴-۱. شناخت تهدیدها

در آیه ۵۶ سوره آل عمران آمده است: «هنگامی که عیسی احساس کرد اطرافیانش کفر می ورزند چه کسانی مرا در راه خدا یاری می کنند.»^۴

^۱ جلالی نوبری، جدال احسن از دیدگاه امام رضا (ع)، ص ۱۳۸-۱۴۲

^۲ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؟

^۳ ... وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا

^۴ فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ

۲-۴. سوء استفاده از مقام

در آیه ۷۹ سوره آل عمران آمده است: «هیچ انسانی که خداوند به او کتاب و حکمت و نبوت و حکومت داده است، حق ندارد به مردم بگوید بنده من باشید.^۱» سو استفاده از موقعیت و مسئولیت برای هیچ کس مجاز نیست و باید با آن به شدت برخورد شود.

نتیجه گیری

با توجه به ماهیت جدال که در آن غلبه و چیرگی بر طرف مقابل مطرح است، برای پرهیز از جدال حرام؛ اولاً باید عوامل زمینه ساز جدال حرام یا باطل مانند عناد، لجاجت، تعصب و حق ستیزی را در وجود خود ریشه کن کنیم.

ثانیاً در مواقعی که حکمت و موعظه نتیجه بخش است از جدال استفاده نکنیم.

ثالثاً اگر ضرورت ایجاب کرد مجادله انجام گیرد، با توجه به آیه "و جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ"

به نیکوترین وجه که همان رعایت مکارم اخلاق یعنی نرم خویی و خوش رویی در مقابل تندى و خشونت و تواضع در مقابل تکبر و رعایت انصاف و اخلاص است برای روشن شدن حق انجام می شود.

رابعاً قرآن در بیشتر موارد جدال را مذمت می کند و تنها در جایی آن را می پذیرد که به احسن بودن مقید باشد.

خامساً در جدال احسن به بهترین روش به همه ملاک هایی که یک مناظره نیکو و مفید از لحاظ هدف مقدمات نحوه بیان و اخلاق مناظره توجه شده است.

سادساً در بین ابعاد جدال آنچه او را به درجه احسان می رساند اتخاذ روش هایی است صحیح و رعایت اخلاق مناظره است زیرا استفاده از مقدمات صحیح و داشتن هدف مناسب از ملزومات یک مناظره نیکو است که در صورت نبودن آن جدال باطل خواهد بود بیشتر مفسران جدال احسن را به طریقه ای تفسیر کرده اند که در آن گویی منطق عقلایی رعایت شود و دور از بداخلاقی و اهانت باشد.

^۱ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُوْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي...

منابع

* قرآن کریم

- ۱- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲)، **المفردات فی غریب القرآن**، بیروت، دارالعلم
- ۲- بشر، عبدالله، ۱۳۷۰، **اخلاق بشر**، ترجمه محمدرضا خبازیان، تهران، مؤسسه انتشارات هجرت
- ۳- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۷۴، **المیزان**، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، انتشارات اسلامی
- ۴- طبرسی، فضل بن حسین، ۱۳۶۰، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، ترجمه مترجمان، تهران، انتشارات فراهانی
- ۵- _____، ۱۳۷۷، **جوامع الجامع**، ترجمه مترجمان، مشهد، بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی
- ۶- طوسی، محمدبن حسن، ۱۴۱۲، **التبیان فی تفسیر القرآن**، بیروت، دار احیاء التراث عربی
- ۷- قرائتی، محسن، ۱۳۸۳، **تفسیر نور**، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن
- ۸- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۷، **اخلاق در قرآن**، قم، مدرسه امام علی بن ابیطالب
- ۹- نراقی، ملاحمد، ۱۳۸۰، **معراج السعاده**، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی
- ۱۰- طیب، سیدعبدالحسین، ۱۳۷۸، **اطیب التیان فی تفسیر القرآن**، تهران، انتشارات اسلام
- ۱۱- مصطفوی، حسن، ۱۳۸۰، **تفسیر روشن**، تهران، مرکز نشر کتاب
- ۱۲- قریشی، سیدعلی اکبر ۱۳۷۷، **تفسیر احسن حدیث**، تهران، بنیاد بعثت
- ۱۳- جلائی نوبری، حسین، **جدال احسن از دیدگاه امام رضا علیه السلام**
- ۱۴- حویزی، عبدعلی، ۱۴۱۵ق، **تفسیر نور الثقلین**، تصحیح هاشم رسولی، قم، اسماعیلیان.